Այս նշանաւոր լեռնապատ վանքը կը դառնայ «առ սառոտով լերինն Տաւրոսի որ ի մերձ յանմատոյց ամուրն որ յունական լեզուաւ Կոտիտառայ անուանի», արդի Թափան անունով Թրքաբնակ գիւղին մօտ:

Այս վանքին մէջ թաղուած են Թորոս Ա., Բ., Գ. իշխանները, Ռուբէն Բ. իշխանը, Հեթում Ա. եւ Զապէլ թագուհին, Գրիգոր Տղայ, Գրիգոր Քարավէժ, Յովհաննէս Մեծաբարոյ, Կոստանդին Բարձրբերդցի կաթողիկոսները, եւ նշանաւոր մանրանկարիչ Սարգիս Պիծակ եւ Մեղրիկ վարդապետները:

Ըստ Ալիշանի, Թիւրքիոյ կարմիր լերին եւ Ջերմադրիւրի վանքերը եւս Աստուածածնին անունը կը կրեն. առ այժմ այս վանքերուն տեղերը անծանօթ ըլլալով, լիակատար տեղեկութիւններ կը պակսին մեզի:

* * *

Կիլիկիոյ մէջ վերջերս կանգուն մնացած չորս վանքեր միայն ունէինք. Հաճընի, Ֆրնուզի եւ Զէյթունի երկու վանքերը: Այս վանքերէն Զէյթունի Ս. Աստուածածնին վանքը կատարեալ ուխտատեղի մըն էր Մարաշի, Այնթապի եւ շրջակայ հայութեան համար, ուր Տիրամօր ծոնին հազարներով ուխտաւորներ կը հաւաքուէին, երգ ու պարերով ուրախութեան օրեր անցընելու:

Գաղթի օրերուն, 1915–ին, Թուրքին անհնձեալ թնդանօթները քարուքանդ ըրին այս վանքը եւս, ինչպէս ըրին Հաճընի, Ֆրնուզի ու Աչոտիի վանքերը: Այժմ Կիլիկիոյ մէջ կանգուն մնացած ոչ իսկ մէկ վանք ունինք:

Վերջացնելէ առաջ, Կիլիկիոյ մէջ գըտնուղ եւ Ս. Աստուածածնի անուան նուիրուած վանքերու այս ցանկը, կ'ուզեմ հոս ներկայացնել Տիրամօր հրաշագործ պատկերի մը պատմութիւնը եւ անոր արկածալից ողբերգութիւնը, որ տեղի ունեցաւ 1101 թուականին, Մարաշի մէջ:

Մարաշի հայ թագի Ս. Աստուածածնին եկեղեցիին մէջ կը գտնուէր Տիրամօր հրաշակեւր հրաշագործ պատկեր մը. Խաչակիրները երբ գրաւեցին Մարաշը, տեղւոյն հայ իշխան Թաթուլը, չուզելով որ այդ հրաշագործ Աստուածածնի պատկերը Մահմետականներուն ձեռքը անցնի, իր հետը առած կը մեկնի Մարաշէն եւ կը ծախէ գայն Թորոս Ա. իշխանին:

Թորոս, Անաւարզայ ամբակուռ բերդին մէջ իր նոր կառուցանել տուած Զօրավանքը եկեղեցին կը դնէ հրաշագործ Աստուածածնի պատկերը եւ այս կերպով կ'ապահէ սրբութիւն մը որ Կիլիկեան աշխարհի ամենամեծ պարծանքն էր:

Հայ ժողովուրդը իր վանքերովն ու եկեղեցիներովը ջերմեռանդութիւնն ունեցած է միշտ Ս. Կոյսին հանդէպ, վկայ Աստուածամօր նուիրուած վանքերն ու եկեղեցիները եւ գմայլելի չարականները:

Տոքթ. Յ. ՏԷՐ ՂԱԶԱՐԵԱՆ

Հալէպ

ՊԱՏԹԱՐ ԱՂԹԱՆԱՀԱՅՐ (*)

ԵՐԱԺԻՇՏ

Ս. Կոյսին Անարատ Յղութեան այս Առաջին Դարադարձը, Ն. Ս. Պիոս ԺԲ–է «Տիրամօր Տարի» հռչակուած, բարեբաստիկ առիթ մը կ'ընծայէ, որ ամբողջ կաթողիկէ աշխարհի խանդավառ արտայայտութիւններուն մէջ խառնուի նաեւ Մխիթարայ Միաբանութեան համեստ բաժինը:

Նա մանաւանդ որ Ուխտիս երանաշնորհ Հիմնադիրն է որ կ'ուզէ ձայնել ցնծութեան իր օրհներգը, եւ իրմով իր որդիները· օրհներգ մը իր հոգեկան տագնապներով ընդելուզուած, օրհներգ մը՝ արտայայտուած իր պերճիմաստ խոհերով եւ սրտեռանդն զգացումներով, որոնք կը բարձրանան դէպի Այն՝ որ կուսական «*Եղիցի*»ովը լոյս աշխարհ բերաւ Մխիթարի Ջեռակերտը եւ առաւ ուղղակի իր մայրենի խնամքին տակ:

Ահա՛ ինչ որ նպատակը պիտի ըլլայ այս փոքրիկ մատենիս, ուր Մխիթարայ երաժշտական ձիրքերու ամփոփ պատկերին հետ լոյս կ'ընծայենք նաեւ իր մէկ բանի տաղերը՝ իրմէ եղանակաւորուած եւ այժմ մեզմէ գրի առնուած երաժշտական խազերով եւ ապա ներդաշնակուած Նափոլիի Պետական Երաժշտանոցի Ուսուցչապետ եւ երգահան Անդոնիոյ Ջէչէի կողմէ:

Ասոնք մռռացութենէ փրկուած երգեր են, որ աւանդաբար հասնելով մեզի՝ կը մնան այժմ իբր սրբազան նշխարներ, որովհետեւ — ինչպէս կը վկայեն իր կենսագիրները — Մխիթարայ Տաղերէն երբէ ոչ ամէնքը՝ բայց գէթ շատերը երգի առնուած են իր կողմէ, որոնք, աւա՛ղ, անհետացած են հետագայ ժամանակին, ու կը մնան այսօր մեզի միայն այս վերապրած երգերը:

Ուստի Ամէնօրհնեալ Կոյսին ընծայուած այս սրբազան Հարիւրամեակին առթիւ յարմար կը դատէ Մխիթարայ Միաբանութիւնը՝ այս հրատարակութեան միջոցաւ բերել իր խոնարհ մասնակցութիւնը, ձայնակցելու համար կատարուելիք միջազգային եռանդուն ցոյցերուն՝ իր իսկ Հիմնադրի ճնարին ձայնովը, բարձրացնելով միանգամայն իր բոլոր որդիներու ջերմեռանդ զգացումներն ու երախտագիտութիւնը առ Տիրամայր մեր «*Պահպանիչ Որդեդրաց*»:

(*) *Այս յօդուածը առաջին մասն է այն ուսումնասիրութեան, որ նուիրուած է երից· Մխիթար Աբրահօր երաժշտական կարողութեանց եւ գործերուն: Մխիթար Աբրահամ երաժշտական խազերով եւ տաղերով փառաւորած է Ս. Կոյսը: Յօդուածին այս մասին մէջ կը խօսուի Ս. Կոյսին նուիրուած չարականներու վրայ: Մնացածը ամբողջութեամբ պիտի հրատարակուի իր երգերուն հետ առանձին հատորով:*

ԽՄԲ.

© National Library of Armenia

* * *

Վենետկոյ Մուրատ–Ռափայէլեան Վարժարանի Թիֆլիսոլեան պերճ Դահլիճին մէջ տարիներ առաջ(1) տեղի կ'ունենար ընտիր բազմութեան մ'առջեւ՝ երաժշտական ու գրական ճոխ յայտագրով՝ Մեծին Մխիթարայ վոխման տարեկան յիշատակներէն ամէնէն նշանակալիցը... Յիշատակը իր Ծննդեան 250ամեակին:

Այդ հանդէսին մէջ եկեղեցական, գիտնական ու քաղաքական լիչատնութիւններէ կազմուած թանկագին պսակի մը կեդրոնը Նախագահ կը բազմէր նոյն ժամանակի Մխրանեփայլ Պատրիարքը, հայասիրութեամբը հանրածանօթ Վսեմաշուք Պետրոս Լաֆոնթէն:

Նուագուած երգերու չարքին՝ երկդարեան չրջանի մը մէջ՝ այս առաջին անգամն էր որ հրապարակաւ կը լսուէին Մխիթարայ հեղինակած երգերը, ըլլալով մասնաւոր հիացմունքի առարկայ հանդիսականներուն: Անոնք ընկերացած էին նաեւ երաժշտական գործիներէ, զոր մեծ ճեռնհասութեամբ եւ ազնիւ ճաշակով պատրաստած էր վարժարանին ուսուցիչը՝ բարեչիչատակ Աուրելիանոյ Փոնցիլաքուա:

Դեռ թարմ են մտքիս մէջ բոլոր ներկաներու կողմէ արտայայտուած անվերապահ խօսքերն եւ իրենց կրած խոր տպաւորութիւնները: Կը չիշեմ նոյնպէս Մխիթարայ անճին ու գործին զմայլող Կարդինալ Պատրիարքին ջերմօրէն ու դնահատանքով չեշտած բառերը՝ իր փակման խօսքի պահուն, ուր նա անմահ Սեբաստացւոյն ընծայուած մակդիրներուն վրայ՝ իբր նոր ակունք՝ պաշտօնապէս հետեւեալը կ'աւելցնէր· anche musicista — նաեւ երաժիչտ:

Որքան որ նոր յայտնութիւն մը չէր մեզի՝ եկեղեցւոյ արժանաւոր Իչխանի մը կողմէ արուած այս ուիդոսը, սակայն ուրախալի էր որ հանդիսաւորապէս կ'ընծայուէր բարոյական մեծ պատիւ մը, նչանակալից արժէք մը Մխիթարայ մտքի եւ հոգւոյ այդ պայծառ ցոլացումին՝ զոր ան կը ծառայեցնէր հաւասարապէս կրթական, կրօնական եւ առաքելական ամէն մարզի մէջ:

Պէտք է անդրադարձնեմ, սակայն, որ ՄԽԻԹԱՐ ԵՐԱԺԻՇՏ ըսելով պէտք չէ հասկնալ այսօրուան մտքով իբր հեղինակ, զոր օրինակ, Opera–ի, կամ Oratorio–ի, դպրոցական կամ հայրենասիրական երգերու: Ան չէ չամախած երգեցողութեան կանոնաւոր ոչ մէկ պաշտօնական կամ չատուկ դպրոց, եւ ոչ ալ երաժչտանոցի սեմէ ներս կոխած է: Ան ուղղակի արբած է Հոգւոյն Սրբոյ Վարժոցէն՝ ուրիչ դիտութիւններու հետ հրեչտակային այդ նուրբ արուեստը եւս, ինչպէս ուրիչ ամէն դիտութիւն, դասնալով բառին բովանդակ իմաստով չարականապէտ, չարականապիր եւ հոգերգու տաղասաց: Ասոնց մասին հիմեր ունինք անդիր եւ գրաւոր աւանդութեամբ մեզի հասած իր յօրինած չարականները, տաղերն ու երգերը եւ դանոնք հաստատող պատմական փաստաթուղթեր, ինչպէս յաջորդ էջերու մէջ հետզհետէ պիտի տեսնենք:

---

(1) 1926 Յունիս 9:

Ա. — ՄԽԻԹԱՐ ՇԱՐԱԿԱՆԱԳԷՏ

Ամէնէն աւելի Մխիթարայ կենսագիրներն են որ կ'ընձեռեն մեզի այդ վաւերաթուղթերը, որոնք միաբերան կ'աւանդեն, թէ նա սկսեալ իր մանկութեան օրերէն կ'ընկերանար իր ծնողքին՝ եկեղեցի երթալու որ մօտ էր իրենց տան, խառնելու համար անմեղուկ արտին մրմունջները՝ չարականներու եւ սաղմոսներու երգերուն հետ, զորս միտքը պահելով կը կրկնէր յետոյ տան մէջ վարուկ եւ ոլորուն ձայնով ու կը զորովէր լսողները: Գերպ· Ագոնց Աբրահայրը կը գրէ, որ Մխիթար սովոր էր «կանխել յաստուածային պաշտամունս, զոր մտադիւր խնամ կատարէին բարեպաշտոն ծնողք նորա, ստէպ ստէպ տանելով յեկեղեցի յիւրաքանչիւր ժամակարգութիւնս, ուր առաւել յօժարութեամբ անցուցանել զժամանակն՝ քան ի հայրենի տան, ակամայ եւ զժուարութեամբ մեկնէր անտի, վասն զի քաղցրանայր սիրտ նորա ընդ հոգենուագ երգս աստուածային պաշտամանն, յորոց բաղումս առնոյր ի միտ՝ ըստ կարդակ չիզոտութեան իւրում»(2): Իսկ իր տասնամեայ հասակէն ամբողջ երեք տարի կը յաճախէ թէ՛ իր երկու դաստիարակ կուսաններուն եւ թէ երկու ճգնաւոր եղբայրներու տուները, անոնց հոգատար Տէր Յարութիւն քահանայէն սորվելու եկեղեցական մեղեդիները: Կը գրէ Հ· Մատթէոս Եւդոկիացի· «Ի տասներորդ ամէ հասակի իւրոյ մինչեւ ցերեքտասաներորդն՝ պատանին Մխիթար դնայր ի տունս երկուց ճգնաւորեալ եղբարցն ցորդան ժամանակ կենդանի էին, եւ ի տունս սրբասնեալ կուսանացն երկուց... ուր ի քահանայէ միոյ ընդ այլ մանկունս դեղանակս չարականաց դաս առնոյր»(3): Որքան կ'ուզէր սրբասէր պատանին այնքան կ'ամբարէր իր հոգւոյն մէջ մեր սուրբ Հայրերու հոգեներչն կաթկթած մեղրանոյշ քաղցրութիւնը, սորվելով Հայաստանի վանքերուն եւ յատկանչ անուանչ Սեբաստիոյ Ս· Նչանի եւ Էջմիածնի վանքերուն մէջ հայրենի չարականներու բնիկ ու զոհար եղանակները:

Թէ ինչպիսի՛ ճիգերով եւ ինչպիսի՛ զոհողութիւններով օպտուած եւ հրմտացած էր կատարելապէս չարականագիտութեան մէջ՝ բաւական է լսել օրինակ մը միայն: 1692 Թուականին Մխիթար երկու ամիս կը մնայ Էջմիածին Միքայէլ եպիսկոպոսին հետ՝ որուն ուղեկից ու գրեթէ անեկապատն էր: Այդ ժամանակները սովորութիւն կար Էջմիածնի վանքին մէջ, որ բոլոր արհեստներն ու վարդապետները կէս գիչերին ելլէին եկեղեցի երթալու եւ հոն միասին ըսէին ութ կանոն սաղմոսները եւ կատարէին Գիչերային եւ Առաւօտեան ժամերգութիւնները: Արդ պատմութիւնը կ'աւանդէ որ Միքայէլ եպիսկոպոս սովորութիւն ունենալով իրիկուններ չատ ուչ հանդչելու երթալ՝ Մխիթար սոխպուած էր ժամերով արթուն մնալ անոր քով· հետեւաբար երբ հագիւ 2–3 ժամ քնացած հնչէր եկեղեցւոյ զանգակը՝ ինքն ալ ուրիչներու հետ, մանուկ անոնցմէ առաջ կ'երթար եկեղեցի, արթարձելու իր հոգին թէ՛ բարեպաշտական եռանդով եւ թէ չարականներ սորվելով:

---

(2) Պատմ. կենաց եւ վարուց Տեառն Մխիթարայ... Վենետիկ, 1810, էջ 3:

(3) Ժամանակագր. Ուխտիս, Հար. Ա. Մանն Ա. Վարք Մխիթարայ, էջ 21 (Դիւան Ս. Ղազարու)· — Տես նաեւ Ագոնց· Վարք Մխիթարայ, էջ 29:

© National Library of Armenia

Այսպէս Մխիթար անխոհեր օգտագործեց կեանքի ամէն պարագաները՝ սորվելու հայրենի չարականներու աւանդական եղանակները, որոնք պիտի դառնային օր մը Մխիթարեան Մայրավանքիս մայր տաճարին մէջ հանդիսող իր յարգելի եւ օրհնեալ նշխարներուն չուրջ մշտամրմունջ ազօթք մը, եւ անկէ ալ դէպի վեր երկինք բարձրացող օրհներգ մը:

Բ. — ՄԽԻԹԱՐ ՇԱՐԱԿԱՆԱԳԻՐ

Ամէնէն աւելի որոշ եւ դրական ապացոյցները կը տեսնենք Մխիթարայ չարականագիտութեան՝ երեք Տօներու համար յատուկ չարադրած ու խազերով ներկայացուցած ԿԱՆՈՆները հետեւեալ խորագիրներով.

1։ Կանոն հրաշափառ տօնախմբութեան անուանն Յիսուսի:

2. Կանոն հրաշափառ տօնախմբութեան անուան ամենօրհնեալ Կուսին Մարիամու:

3. Կանոն սրբոյն Յովսեփայ Աստուածահօրն:

Առանցմէ առաջինը սկիզբէն մինչեւ այսօր անխափան կ'երգուի մեր Մայրավանքի Ս. Ղազար եկեղեցւոյն մէջ, միւս երկուքը չուրջ 70 տարի է որ դադրած են գործածութենէ, այն չըլլանէն որ ըստ Հայկական Ծէսի բարեփոխութիւններ կատարուած են մեր վանական տօնացոյցին մէջ:

Թափանցելով խորքը վերոյիշեալ չարականներուն՝ պիտի տեսնենք Մխիթարայ բարեպաշտ հոգիէն բխած մասնայատուկ յարգանքը, անոր սիրալիր ցոյցը հանդէպ Ս. Ընտանիքի Անդամներուն:

Գաղափար մը առանալու համար տեսնենք հոս ամփոփ տողերով այս կանոններէ իւրաքանչիւրին դլխաւոր պարունակութիւնը եւ անոնց վերլուծումը:

ԿԱՆՈՆ Հրաշափառ տօնախմբութեան անուանն Յիսուսի

ա. «Օրհնութիւն Դ.Կ, որ երգի որպէս Օրհնեմք զքեզ անսկիզբն հայր»: Սկիզբը Փառացդ Հօր, (8 տուն). գրուած է ազօթական եւ կոչական ձեւով: Թէ՛ առաջին եւ թէ երկրորդ պատկերներուն մէջ տուներն ընծայուած են Ս. Երրորդութեան իւրաքանչիւր Անձերուն:

Առաջին 3 տուները կը վերջանան իրենց կարգին այսպէս.

1) փրկեա եւ զմեզ Տէր փառաց անուամբ Փրկչին Յիսուսի:

2) փրկեա եւ զմեզ Տէր փառաց Որդի սուրբ անուամբ քոյին:

3) փրկեա եւ զմեզ Տէր փառաց անուամբ Փրկչին Յիսուսի:

Իսկ երկրորդ երբեակը

4) օրհնեմք ըզՀայրըզ պճած անուամբ Որդւոյ քո յաւէտ:

5) կրկնեմք եւ մեք ծունր հոգւով անուան քոյ եւ քեզ յաւէտ:

6) որով եւ մեք յաւէտ կարիցեմք ասել տէր զՅիսուս փրկիչ:

Երկու պատկերներուն ալ վերջին (3–րդ եւ 6–րդ) տուները ուղղուած են միշտ Տիրամօր, ինչպէս սովորութիւն է Հայ Եարականոցին մէջ:

բ. «Հարց Դ.Զ, որ երգի որպէս Որ դասուց երկնաւորաց»: Սկիզբը Անքաւելին ամենայն, (7 տուն). գրուած է այլաբանական մտքով:

գ. «Ողորմեա Դ.Զ, որ երգի որպէս ողորմեայն հրեշտակաց. Որ ի հրեղէն գօրաց երկնից»: Սկիզբը Որ ի սրբոց եւ ի վերնոց, (3 տուն). Յիսուս անուան ուղղուած օրհներգ մըն է:

դ. «Տէր յերկնից Դ.Զ, որ երգի որպէս Նոր Սիոն ծնեալ մանկունք»: Սկիզբը Դասք սրբոց, (3 տուն): Երկու առաջին տուներով Յիսուս անուան օրհներգութեան կը հրաւիրուին հրեշտակները ու հոգիները. երրորդ տունը խորհրդածութիւն է նոյնին վրայօք, որ կը վերջանայ ըստ հանրածանօթ ձեւին. «որում երգեցին գիտուս ի բարձունս»:

ԿԱՆՈՆ հրաշափառ տօնախմբութեան անուան ամենօրհնեալ Կուսին Մարիամու

ա. «Օրհնութիւն Դ.Զ, որ երգի գրեթէ որպէս Այսօր ժողովեալ սրբոցն»: Սկիզբը Այսօր խումբք լուսեղինացն, (6 տուն): Գեղեցիկ խորհրդածութիւններով հիւսուած օրհներգ մըն է Մարիամ անուան վրայ: Վերջին տան ընթացքին Մխիթար հիւսեր է գլխագիրներով Մարիամ անունը, ինչպէս կ'ընէ ատեն իր տաղերուն մէջն ալ, նշան իր հոգեկան հրճուանքին եւ ունեցած անխառն գորովանքին:

բ. «Հարց Դ.Կ, որ երգի որպէս Որ միածնի որդւոյ քոյ գլխակարան»: Սկիզբը Որ զմիածնի որդւոյ Էոյ զօթարան (7 տուն): Առաջին պատկերի մէն մի տուն ընծայուած է Ս. Երրորդութեան Անձերէ իւրաքանչիւրին, գոլացնելով միանգամայն Ս. Կուսին հանդէպ ունեցած անոնց գերերը, վերջանալով բարեբանութեամբ. մինչ Գործատան կը հետեւի Ս. Կուսին չուրջ խանդավառ հրաւէր մը, ուղղուած երկնքի եւ երկրի՝ փառաւորելու համար գԱյր, գՈրդի եւ գՍ. Հոգին:

գ. «Ողորմեա ԲԶ, որ երգի որպէս նոյն եւ նման Հօր եւ Որդւոյ»: Սկիզբը Աստղ ծովային, (3 տուն): Զմայլելի գովաբանութիւն մըն է ոտանաւոր ձեւով (4–4): «Նոյն եւ նման»ը մինչեւ փոփոխ յանգերով է՝ ասիկա միշտ նմանայանգ (ան) է:

դ. «Տէր յերկնից Դ.Զ, որ երգի որպէս Նոր Սիոն ծնեալ մանկունք»: Սկիզբը Օրհնեցէք որդիք Եւայի (3 տուն): Գեղեցիկ հիւսուածք մըն է պատկերաւոր խմաոաներու՝ Մարիամ անուան չուրջ, որոնք կը վերջանան միշտ «գովեսցուք զանուն նորին ցնծութեամբ» բառերով:

ԿԱՆՈՆ սրբոյն Յովսեփայ Աստուածահօրն

ա. «Օրհնութիւն ԲԿ: Երգեցեալ լինի ըստ եղանակի կանոնի սրբոց հրեշտակապետացն Միքայէլի եւ Գաբրիէլի ի սկզբանէ մինչեւ ցվախճան թարց վրիպման: Եւ Մեծացուսցէն չորրորդի կիրակէի քառասնորդաց պահոց» Սկիզբը Որ զորդին Դաւթի (7 տուն): Առաջին պատկերի երեք տուները ուղղուած գաս գաս առ Հայր, առ Որդին եւ առ Հոգի Սուրբ, յիշատակելով միանգամայն Ս. Աստուածահօր արուած առաքելութիւնը յանձին Յիսուսի եւ Իր Մօր: Երկրորդ պատկերը ուղղուած է առ Ս. Յովսէփ, թելադրելով անոր որ միջնորդէ իր ունեցած առանձնաշնորհութեամբը Հօր, Որդւոյ եւ Ս. Հոգւոյն մօտ: Այս պատկերի վերջին (7–րդ) տան մէջ կ'ամփոփուի Աստուածահօր միջնորդութիւնը Ս. Երրորդութեան մօտ:

Բ· *Հարց ԳԿ· Սկիզբը Զաւիճնին խորհուրդ (7 տուն)· առաջին երեքը կ'ուղղուին Ս· Երրորդութեան Անձերուն, առընչութեամբ Ս· Յովսեփայ անձին եւ անոր առացած պաշտօնին: Գործառան յաջորդող երեք տուներուն մէջ առանձին առանձին հրաւիրուած են «Սիրոյն մանկունք», «օրհորդք նորին» (փեսայի) եւ «անախտ բնութիւնք անմարմնոց» փառաւորելու համար երրեակ Անձերը:*

Գ· Մեծացուցէ ԳԿ· Աստուածածին ոսկեայ ցնցուղ (3 տուն): Կը պարունակէ Ս· Կոյսին աստուածառուր ձիրքերը պերճիմաստ նկարագրով մը· երրորդ տան մէջ է որ կը յիշուի տօնականը Ս· Յովսէփ, ինչպէս ամէն տուներու վերջաւորութեան մէջն ալ հետեւեալ ձեւով· «վասն որոյ զքեզ ի տօնի պաշտպանիդ յոյժ մեծացուցանեմք»:

Դ· Ողորմեա ԴՋ: Սկիզբը Որ զտեղծուած էոյոց (3 տուն)· առաջին տունը կ'ուղղուի առ Որդին Աստուած, յիշելով առ Ս· Յովսէփ եղած տնօրինումը· սիրուն եւ իմաստալից է երկրորդ եւ երրորդ տուներուն Յովսէփ Նահապետի եւ Յովսէփ Աստուածահօր միջեւ կատարուած զուգակշիռը: Ամէնուն վերջաւորութիւնն է «աղաչանօք սորա ողորմեա մեզ Աստուած» ասնդական ձեւը:

Ե· Տէր յերկնից ԴՋ: Սկիզբը Անճառ խորհրդոց (3 տուն)· դեղեցիկ մակդիրներ, որ կ'ուղղուին առ Աստուածահայրը: Առաջին եւ վերջին տուները վերջաւորութիւն ունին «բարեխօս լեր միշտ առ Տէր վասն տնօրողացս»· երրորդը ըստ ընկալեալ ձեւի մը «որոց ձայնակցեալ երգեմք պիտոյս ի բարձունս»:

Զ· Մանկունք, Ստեղի: Չէ նշանակուած թէ ո՞ր Զայնին վրայ կ'երգուի: կ'ենթադրուի, սակայն, ԴԿ ըլլալը, քանի որ կը յանձնարարէ հետեւիլ Հրեշտակապետաց «Երկնաւոր հօտ ընտրեալ»ին, ինչպէս կը ցուցնէ նոյնիսկ նոյնաչափ վանկերը եւ ճշդրիտ ընթացքը եւ գործածուած չափերը ըստ նոյն եղանակին: Կը սկսի Աստուածահայր սուրբ Յովսէփ բառերով (3 տուն)· սքանչելի փունջ մը խորհրդաշարդ իմաստներու հետեւեալ վերջաւորութեամբ· «աղաչեմք զքեզ բարեխօս լինիլ առ Տէր վասն քաւութեան մեղաց մերոց»:

Է· Ճաշու ԴԿ· Սկիզբը Այսօր ցնծան յերկինս (3 տուն)· կ'երգուի ինչպէս Հրեշտակապետաց Ճաշու չարական Այսօր ուրախացեալ սուրբ եկեղեցի Քրիստոսի–ն· օրուան տօնախմբութեան ճոխ պատկերացումն է:

Հոս կը վերջանան Մխիթար Արբահօր գրած ու եղանակաւորած չարականները, որոնք երգուիլ սկսած են վանքին մէջ իր մահուընէն անմիջապէս վերջ:

Քննելով Մխիթարայ այս եկեղեցական երգերու խորքը՝ կը տեսնենք որ նախընտրած է ան անոնց ընծայել աւելի կուռ, պատկերալից եւ զգայուն իմաստներ՝ քան նիւթապէս հետեւիլ ցարդ ընդունուած կազմական ձեւին, կամ ըսենք՝ չարականաձեւ արտաքին յօրինուածք մը տալ: Նոյնպէս կը տարբերի բառերու ընտրութեան մէջ, կը տարբերի չարադրութեան կերպին ու քերականական ձեւերուն եւ կանոններուն մէջ: Իրեն կէտ նպատակի գրած է՝ բովանդակ դուրս ցոլացնել սոյն տօներու չարժառիթը, եւ ներքին նշանակու-

թիւնը՝ սքանչելի եւ կուռ իմաստներու հարուստ ճիւղաւորումներով: Մխիթար, յայտնի է, որ մինչ ուզած է անկախ չարադրել իր չարականները նախկին չարականագիր հեղինակներէն՝ սակայն հետեւած է անոնց արտաքին դասաւորումին, տուներու վերջաւորութեանց, ինչպէս նաեւ մաղթողական կամ աղաչական ծանօթ բանաձեւերուն մէջ: Նոյնը պիտի ըսենք անոնց եղանակաւորումի մասին· բայց հոս ալ իր նուրբ գեղարուեստական ճաշակն ու հըմտութիւնն է որ կը փայլի, որուն վրայ պիտի խօսինք յետոյ:

Թէ ե՞րբ գրած է Մխիթար այս չարականները: Որքան որ այս մասին որոշ թուական մը չենք գտներ իր կենսագիրներուն մօտ՝ բայց նկատելով իր Քրիստոնէականին ունեցած երեք տպագրութիւնները (1727, 1732, 1771), որոնց միացած են անոնք եւս՝ կրնամ հետեւցնել, որ կա՛մ առաջին թուականին (1727–ին) եւ կամ դեռ աւելի՛ առաջ գրած ըլլայ զանոնք: Ամենայն դէպս առաջին երկուքը լոյս տեսած են՝ իր կենդանութեան օրով: Ուրիշ դիտելի կէտ մըն ալ հետեւեալն է· Մխիթար նոյն Քրիստոնէականի Յառաջաբանին մէջ մինչ պատճառները կը նշանակէ՝ թէ ինչո՛ւ անոր վրայ տպագրեն ալ կ'աւելցնէ՝ չի յիշատակեր բնաւ անոնց եւեւ կցուած չարականներուն գոյութիւնը(4): Այս լռութիւնը ինքնին գուշակել կու տայ, որ անոնց հրատարակութիւնը իր յաջորդներու օրով եղած է:

Վերոյիշեալ կարծիքիս իբր վաւերական փաստաթուղթ կրնամ նկատել գոյութիւն ունեցող հետեւեալ երկու վաւերաթուղթերը:

Սահմանոս արեղա Լիվոռնոյէն կը գրէ առ Մխիթար երկու նամակներ· ահաւասիկ·

1· — «Գերյարգելի Հայր, խնդրեմ չնորհ իմն ի քէն, եթէ պատյց չնորհս առնուլ ձեր, այս է խնդիրքս մեծաւ ազաչանօք, եթէ հաճեսցի Գերյարգութիւն ձեր՝ չարադրեսցէ գեղեցկայարմար ըստ ձերին չնորհացն որ տվեալ է Աստուծոյ, Սուրբ Յովսեփու աստուածահօրն, չարական, օրհնութիւնն ԴՋ Աստուծոյ, Սուրբ Յովսեփու աստուածահօրն, չարական, օրհնութիւնն ԴՋ ձայնիւ, հարցն ԳԿ ձայնիւ, մանկունքն ԲՋ ձայնիւ, համարձին ԱԿ ձայնիւ· մեծ չնորհք է եթէ առնես այսմ ամենայնիւ Աստուծով երգելոց եմ ի մէջ եկեղեցւոյս»(5):

2· — «Բայց գրեմ աղաչանս իմ մի անտես առնել, երանի թէ այսմ սկսանէի երգել քաղցր ձայնիւ չարական սուրբ Յովսեփայ եւ այլն· թէպէտ քաղցր ձայն ոչ ունիմ, բայց քանի որ տեղս եկայ դինի ոչ լմպեմ, այլ ջուր, վասն որոյ ձայնս բացվեցաւ»(6):

---

(4) «Եւ զի զայս փոքրիկ գործ վասն մանկանց փոքրկանց չարադրեցի, կամ եղեւ ինձ, զի առ ի մխիթարութիւն նոցին՝ առագրեցեմ ի վերջն սորին նաեւ զայնս տաղս՝ զորս ի բազմաց ամաց հետէ, եւ ըստ մեծի մասին ի տես պատանեկութեան իմոյ չարադրեալ էի, բազմաց ամաց հետէ, եւ ըստ մեծի մասին ի տես պատանեկութեան իմոյ չարադրեալ էի, եւ օրինակքն նոցին յայնմանէ ժամանակէ ի բազում տեղիս տարածեցեալք եւս էին: Արդ՝ պիտեմ, զի ի միջոցի այսքանեաց բազմաց ամաց ի ձեռն անհմտից գրչաց՝ գուշ սակաւ սխալանս պարունակեն նոքին, վասն որոյ նաեւ որքան առ այս եւս տպագրել զսոսին, զի այնպիսի սխալանքն բառնիցեն» (էջ 7):

(5) Գր· 1729 Դեկտ· 17 (Դիւան Ս· Ղազարու):

(6) Գր· 1729 Դեկտ· 19 (Դիւան Ս· Ղազարու):

© National Library of Armenia

Ինչպէս կը տեսնենք՝ Ստեփանոս աբեղայի դէմ անծանօթ է, որ Մխիթար արդէն պատրաստած ու տպագրած է առկէ երկու տարի առաջ (1727) Ս. Յովսէփի յատուկ կանոն մը տարբեր Ձայներու վրայ քան ինչ որ ինքը կը թելադրէ։

Այս վաւերաթուղթերը կու գան ինքնին հաղորդելու, որ վանքի պատերէն դուրս մինչեւ հեռաւոր հայկական չրջանակներու մէջ ալ համբաւուած է գՀայ Եկեղեցին ճոխացնելու Մխիթար Աբբայի այս նուիրումը եւ առ այդ ունեցած մեծ յարմարութիւնը։ Պարզ հետաքրքրութեան համար կը դնեմ դէմ դիմաց համեմատական ցուցակ մը երկու Ձայներու, զորս ընտրած են իրենց կարգին եւ անկախ իրարմէ՝ Ստեփաննոս աբեղա եւ Մխիթար Աբբահայր, առաջինը՝ իր առաջարկին մէջ, եւ երկրորդը՝ իր գործադրութեամբը։

Ստեփանոս աբեղայ		Մխիթար Աբբահայր	
Օրհնութիւն	...ԴՋ	ԲԿ	
Հարց	.....ԳԿ	ԳԿ	
Մեծաց	.....ԴՋ	ԳԿ	
Ողորմ	.....ԴՋ	ԴՋ	
Տէր յերկ	.....ԴՋ	ԴՋ	
Մանկ	.....ԲՋ	ԴԿ	նոյնը
Համբ	.....ԱԿ	ԴԿ	

Ինչպէս տեսանք առաջ՝ Մխիթար ընտրեր էր ամբողջապէս Հրէշտակապետաց Կանոնին Ձայները։ Հոս մեր համեմատութիւնը կը զօրէ անշուշտ այն պարագային միայն՝ եթէ Մխիթար չինած ըլլար իր չարականները Ստեփ. աբեղայի թախանձանքին վրայ։

Սակայն Հ. Յովհաննէս Թորոսեան Մխիթար Աբբահօր կը վերագրէ դէմ Ձորս Աւագ Տօներու վրայ չարականներ հետեւեալ խօսքերով.

« Մխիթար դէմ սարկաւագ, Սեբաստիոյ մէջ, անգամ մը տիրացուին շարականներու տետր մը յանձնեց, չորս աւագ տօներուն վրայ շինուած, եկեղեցւոյ մէջ երգելու համար(7)։ Շարականաց բառերը եւ եղանակները նոր դեցւոյ մէջ երգելու համար(7)։ Շարականաց բառերը եւ եղանակները նոր էին. տիրացուն ոյրուն ձայնով երգեց ճիշդ այն եղանակով, ինչպէս ուսուցեր էր Մխիթար։ Ժողովուրդը չատ զգացուեցաւ, եւ ամէնքն ալ կարծեցին թէ նախնեաց նորպիւտ չարականներ էին. բայց քննելով յետոյ իմացան՝ թէ Մխիթար չինած էր զանոնք։ Շինած է նաեւ ուրիշ երեք չարականներ, ի պատիւ Յիսուսի եւ Աստուածամօր անուանց տօներուն եւ Ս. Յովսէփ աստուածահօր, առանձին տետրով տպագրուած, զորս կ'երգէինք վանքին մէջ մինչեւ վերջին տարիներս »(8)։

Այս տեղեկութիւնը թիւրիմացութեան մը արդիւնք կը համարիմ, չհանդիպելով նախ ո եւ է պատահիկի մը՝ վանքիս դիւանական թուղթերուն մէջ։ Երկրորդ, չկայ այդ մասին ոեւէ յիշատակութիւն հնագոյն կենսագիրներէն ոչ մէկուն քով։ Ընդհակառակն հերքումս կը զօրանայ՝ երբ կը կարդամ Հ. Մատ-

(7) *Ընդգծումները իմ կողմէ.* — Հ. Գ. Տ.։
(8) *Վարք Մխիթարայ, էջ 427։*

ԳՈՎԵԱԼ ԴԱՍՈՒՑ — KOVYAL TASUTZ

ԵՐԳ ԱՒ Ս. ԿՈՅՍ — À LA S.te VIERGE

Խօսք և հղանակ՝ Մխիթարայ Աբբայի
Paroles et mélodie de l'ABBÉ MÉKITHAR

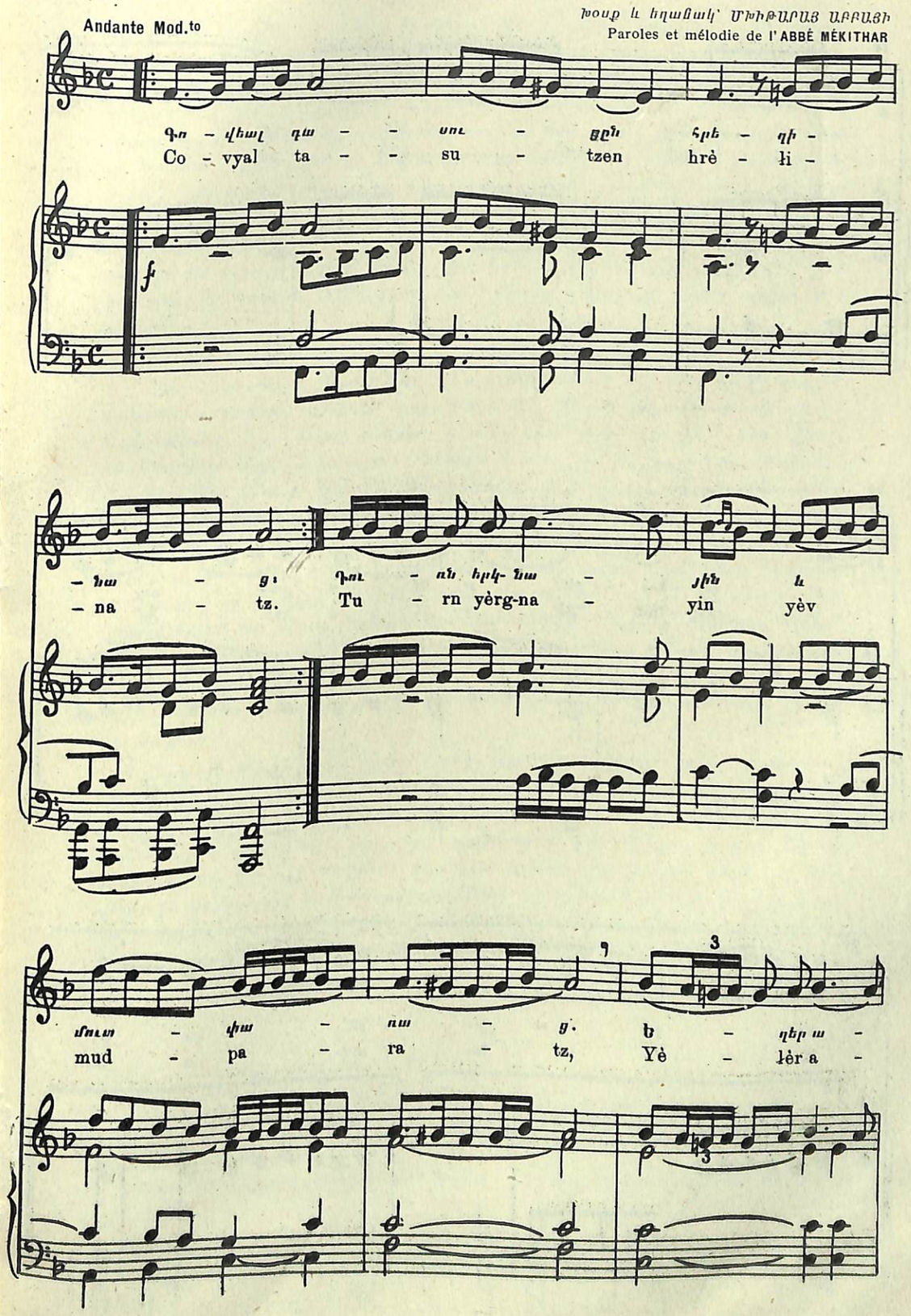

© National Library of Armenia

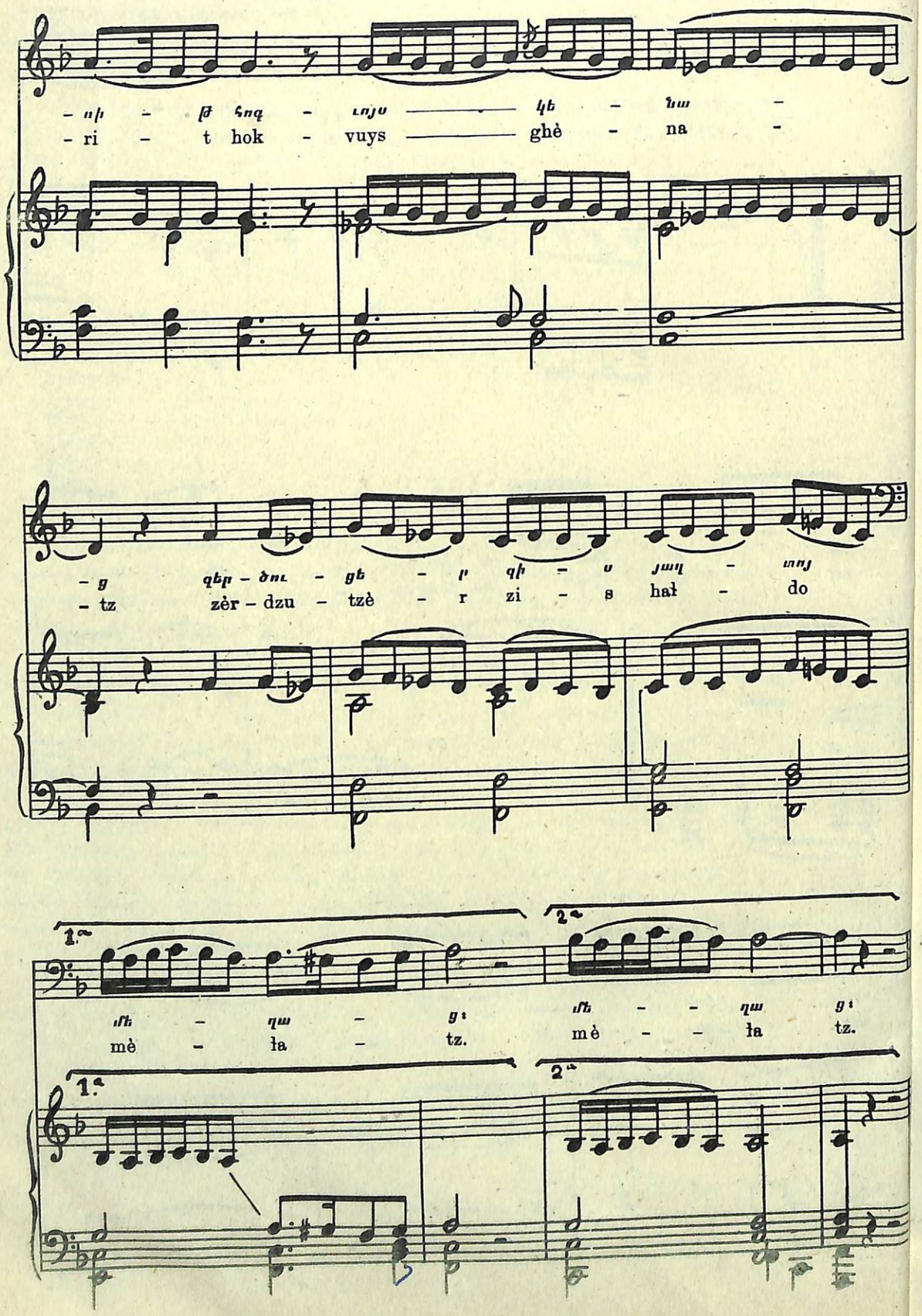

Թէոս Եւդոկիացիի հետեւեալ խօսքերը, թէ Մխիթար սարկաւագ 18 տարեկան հասակին «արար եւ զերս չորս, վասն ի չորս մեծ ծօնսն երգելոյ: Որոց առաջինն է ի վերայ սրբոց Գլխաւոր առաքելոցն Պետրոսի եւ Պօղոսի: Երկրորդն է ի վերայ սրբոյն Ստեփաննոսի Նախավկային: Երրորդն ի վերայ սրբոց առաքելոցն Յակոբայ եւ Յօհաննու: Եւ չորրորդն ի վերայ եղբօր տեառն եւ Դաւթի մարգարէին: Եւ զօրինակն սոցա եւս ի ձեռս միւսմ ի բարեկամաց իւրոց՝ տալ կղերիկոսաց: Եւ պատուիրեաց նմայ չյայտնել ումեք՝ թէ իցէ ինքն արարեալ: Եւ նա այնպէս արար որպէս պատուիրեաց: Եւ կղերիկոսացն ոչ իմացեալ թէ Մխիթար սարկաւագն իցէ արարեալ զերգսն զայնոսիկ, համարէին թէ ի յայլ քաղաքէ բերեալ իցէ զնոսա: Եւ սիրեցին զօրինակն ի մէջ իւրեանց, եւ երգէին յեկեղեցիսն. եւ մինչեւ ցայսօր ի տեղիս տեղիս երգեն»(9):

Գերպ. Ապոնց եւս զրեթէ նոյն բառերով միւնոյնը կը հաստատէ(10):

Արդ, նկատելով յիշեալ երեք վկայութիւններուն մէջ տեղեկութիւններու համամանման կարգը, այսինքն նախ Աղաչեմք զքեզ–ի չարաշրութեան յիշատակութիւնը, ապա Աւագ Տօներու համար գրածները՝ դիւրին է հետեւցնել, որ Մխիթար Աբբահայր սոյն Տօներուն համար ոչ թէ չարական (կանոն), այլ Աղաչեմք զքեզ–ի կամ իր միւս տաղերուն նման երգելիք ոտանաւորներ գրած է: Եւ իրօք, իրրեւ ապացոյց կը տեսնենք իր տպագրած տաղարանին մէջ երկու գլխաւոր Առաքելոց եւ Ստեփանոսի վրայ յօրինած որոշ տաղերը՝ հետեւեալ խորագրով. երգ եւ գովեստ ի վերայ սրբոց առաքելոցն Պետրոսի եւ Պօղոսի, որ կը սկսի «Ի Հօրէն լուսոյ զօրացեալ...»(11), եւ միւսը՝ երգ դրուատական առ սուրբ Ստեփաննոս Նախավկայն. սկիզբը «Ամենից բարոյ, ով սուրբ մարտիրոս»(12): Միւս երկու ոտանաւորները Դաւթի Մարգարէին եւ Որդւոց Որոտման վրայ, — որոնք կը պակսին Մխիթարայ Տաղարանին մէջ — հաւանօրէն արեւելքի մէջ կորսուած ըլլալու են իր արկածալից կեանքի օրերուն:

Սակայն Մխիթարայ գիտութիւնը լոկ չարականներու մէջ պէտք չենք ամփոփել: Համացած էր ան ամէն սրբազան եղանակներու՝ երբ դեռ պարզ սարկաւագ էր, եւ այդ շրջանին իսկ իր քաղցրոյր եւ զգայուն նուագները առհասարակ զմայլանքի առարկայ դարձուցած էին զինքը: Գերպ. Ապոնց Մխիթար սարկաւագի կարինու կեանքէն գրուագ մը յիշելով կ'ըսէ. «Բազումք ի կղերիկոսաց եւ ի ժողովրդականաց ուշ եղեալ ի պարկեշտ եւ ի չնորհալի չարժմունս նորա, եւ ի քաջ համաւթիւն երգոց եղանակաց, եւ ընթերցուածոց, մանաւանդ ընթերցուածոյ սուրբ Աւետարանին, զոր ըստ պատշաճի

---

(9) *Ժամանակագր. Ուխտիս, էջ 72:*

(10) *Վարք Մխիթարայ Աբբայի, էջ 68:*

(11) *Տես էջ 31: — Տես նաեւ Տաշեան Ցուցակ Հայ Ձեռագրաց Մատենադարանի Մխ. Վիեննա, էջ 964, թիւ 493. երգարան Գիրք. — 1802. թղ. 30ա: Նաեւ էջ 986, թիւ 914. Տաղարան. — 1792. թղ. 80ա:*

(12) *Տես էջ 33: — Տես նաեւ Տաշեան Ցուցակ... էջ 985, Տաղարան. — 1792. թղ. 80ա;*

© National Library of Armenia

վայելուչ առոպանութեամբ՝ անսայթաք ընթեռնոյը, եւ առ իւրաքանչիւր բան զեղանակս զեղեցկապէս յարմարէր, զմայլեալ զարմանային ի միտս իւրեանց եւ ցմիմեանս հարցանէին, ո՞վ իցէ սա, եւ յորմէ՞ գաւառէ»(13):

Հ. Գ. Տ.

(13) Պատմութիւն կենաց եւ վարուց Տեառն Մխիթարայ... էջ 40:

ԱՆՆՄԱՆ ԾԱՂԻԿ

Առտուն իջայ ոսկի չաղով ես պարտէզ,
Հաղար գոյնով վարդեր զըրի իմ սրտիս,
Հազարներու մէջ Մարիամ նըման քեզ,
Սիրուն ծաղիկ չըկար ժպտող երեսիս:

Ես լըսեցի եւ սոխակին գայլայլները,
Որ սիրարբաց զեփիւռն առած կը տանէր,
Հազարներու մէջ երգիդ պէս երկնարբեր,
Երգ մը չըկար որ իմ սրտիս հետ խօսէր:

Փոթորկայոյզ ծոցը անծիր ծովերուն,
Հազարերփեան մարգարիտներ կը չողան,
Հազարներու մէջ նըման քեզ ամպագուն
Մուգարկուներ ակ մ'անընդման չըզըտան:

Գիշերուան մէջ բոյլ բոյլ աստղեր ծաղկեցան,
Կամարին մէջ, գերդ լուրթ աչեր հոգեհմայ,
Ծաւալեցի էջերն երկնի խորութեան,
Բայց քեզի պէս չող չող աստըղ չըզըտայ:

Սրտերու մէջ ո՛րքան արցունք, ո՛րքան սէր,
Իջաւ անդուլ Գողգոթայի կատարէն,
Բայց Մարիամ քու սիրոյդ պէս կարեվէր,
Ոչ մէկ սրտի մէջ սէր զըտայ նըկարէն:

Բոց հրեշտակներ իջան լուսեղ կամարէն,
Հաղորդուելու քու աննըման տեսիլքիդ,
Այնքան չքնաղ զըտան պատկերդ ոսկեղէն
Որ վեր տարին պատկերին մօտ Միածնիդ:

Հալէպ, 1954 Հ. ՄԻՒԱՅԷԼ ՅՈՎՀԱՆՆԷՍԵԱՆ

ԱՍՏՂԱՓԱՅԱՐ ԱՆՇԱՐԵՄԱՑ ԵՐԳԻԶԸ

Մեր երկնքի գեղեցկութիւնը, մեր լիճերու հեզ մթմունջը, մեր գետերու յորդահոս գնացքը, մեր մարգերու գմբուխտ հանդերձը, մեր պարտէզներու գունեան ծաղիկները, այդ ամէնը կը ցոլան Նարեկի մէջ, որ հրապոյր է, հիացում եւ անդուլական զեղեցկութիւն:

Այն ինչ որ կ'երգեն Անիի քանդակները, կամ կաթողիկէին գմբէթներու համանըւագը կը հիւսէ գովքը Տիրամօր փառքերուն, ինչ որ մեր Շարականները կը հրաշագործեն ամէն օր բանաստեղծական նուրբ արուեստով, եւ զոր Հայը իր սրտին մէջ կը տանի աշխարհէ աշխարհ, այդ ամէնը զարձեալ Նարեկն է, «Գուամարք խմբից»ը, ուխտաւորեալ աղօթքի առւտրոյ, ծիածանի ամենազան գոյներով որ Աստուածամօր կուսական առաքասալը կը յօրինեն:

Ահեկա է՛ւ ողբ է է՛ւ երգ քնարական, աստուածացած մարդկային ցաւ, յոյսի եւ հաւատքի տեսիլ, խառն զեփիւռներու սոսափիւններու հետ, քամիներու հառաչանքներու եւ ղօղանջներու պաղատագին աղօթքին առընթեր:

Ոչ ոք այնքան բանաստեղծօրէն երգած է երկնային Մայրը, այնքան խանդաղատանք եւ սէր զրած է իր զգացումներուն մէջ՝ քան Գրիգոր Նարեկացին: Իրեն համար մշտնջեան տեսիլք է, անզգայ արեգակ եւ ծիծաղախիտ վանայ ծովուն վրայ չաղոտ արուսեակ առաւօտեան:

Իր հոգեկան մենաչնորհն է համախմբել բնութեան համայնական զեղեցկութիւնները, լեզու տալ ծաղիկներուն, զեղդեղանք սոխակներուն, առուակներուն մրմունջ, աստղերուն պլպլացող աղօթք, յօրինելու համար իր պաղատանքի ամենազօր երգը:

Աւետաւորի հզօր երեւակայութեամբ եւ քանդակիչ բառերով կը ստեղծէ մեզի իրեն յատուկ երկինք մը, ուր Աստուածամայրը արեւ պիտի ըլլայ, լուսինը՝ պատուանդան, աստղերը՝ ջահ եւ երկինք հրեշտակներու դէմքերով զարդարուած, եւ յետ մոայլ ժամերու պիտի բացուի միշտ առաւօտ, միշտ անրջական տեսիլք:

Նա պիտի ճարտարօրէն ընդելուզել իր տեսիլները, յուզումները վարդագեղ ամպերու, պիտի երեւակայել աներեւակայելի փառքեր եւ գտնել զանոնք մեկնաբանող բառեր մի միայն հայ լեզուին մէջ, միայն հայ սրտերու մէջ, հայ աշխարհի մէջ:

Եւ այս ամէնը որդիական պարզութեամբ ըսուած, անկեղծ ու մտերիմ, բանաստեղծութիւն եւ երջանիկ յոյս, երեւակայութիւն եւ հոգեկան ապրում, խորհուրդ եւ պայծառ տեսութիւն:

Չես գիտեր 'որ զրախտներէն կ'առնէ իր խօսքերը, ո՛ր ծիածանէն այնքան վարթամ գոյներ: Ճաճախ բառ մը միայն խոշոր ժպիտ մ'է աշխարհիս երեսին, ոչ Մայիսի պէս անցաւոր ժպիտ, այլ յաւիտենական, տպաւորիչ եւ կենսատու, վայր մը որ կ'անցնի ամպերու ծոցը պատռելու եւ արեւ կը դառնայ հորիզոնին վրայ:

Գուամարք խմբից, դիւցազնութիւն մը կարծես պիտի նկարագրէ, պայթումի պէս կը սկսի – Գուամարք խմբից դասուց երջանկացն, ապա կու գան փող եւ տաւիղ, սրատաշուժ քնարներ, հրեշտակներ որ կը թեւածեն անհունը լեցնելով, գովելու համար ուրախութեամբ անմատչելի լոյսերէն աւելի այդ գերապանցը, Նարեկացիին Տիրամայրը:

Եւ ահա ինչպէս երկնային ճարտարապետ կը չարէ երկնաւոր Մօր շուրջ աստղեր, դամելով իր կապոյտին վրայ, արեւը

© National Library of Armenia